

EINSTEINO FENOMENAS: KĄ LIUDIJA NEPASTEBĖTAS AUTENTIŠKAS ŽINIŲ ŠALTINIS

Juozas Algimantas Krikštopaitis

Kultūros, filosofijos ir meno instituto
Praktinės filosofijos skyrius
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
Tel. (370 5) 271 07 19
El. paštas: krikstop@ktl.mii.lt

Straipsnis pristato ir nagrinėja pamirštą, o galbūt ir nepastebėtą knygą apie Einsteina, kurią parašė jo bendraamžis ir studijų Ciuriche kolega Davidas Reichinsteinas. Knyga vokiečių kalba buvo išleista Berlyne ir Kaune 1932 m. Dėl mažo tiražo ir politinės situacijos knyga tapo retenybe, nepatekusia į istorikų akiratį. Ji vertinga tuo, kad apie didįjį epochos fiziką rašė kelis dešimtmečius su juo draugavęs bei diskutavęs asmuo. Knygos autorius pateikia daug unikalių medžiagos apie Einsteino pasaulėžiūrą, įsitikinimus, filosofinio pobūdžio samprotavimus, apie jo asmeninius bruožus, laikotarpio politinę situaciją, negailestingą fizikos korifėjaus oponentų kritiką. Straipsnyje autentiški įvykių dalyvio pateikti faktai nagrinėjami mėginant išryškinti Einsteino intelektualinės veiklos bruožus, jo elgsenos pobūdį, susidūrus su nacionalistiniais ir religijos klausimais. Straipsnis skiriamas Einsteino 130-osioms gimimo metinėms paminėti.

Pagrindiniai žodžiai: *Einsteinas, filosofija, istorija, mokslas, nacionalizmas, pasaulėžiūra.*

Įvadas

Čia siūlomos temos ištakas straipsnio autorius apčiuopė veik prieš tris dešimtmečius, atsivertęs leidinį, nepastebėtą nei fizikų, nei mokslo istorikų, nei filosofų, ir, matyt, todėl šios knygos nebuvo galima aptikti straipsnių nuorodose. Minimas leidinys – tai intriguojanti Davido Reichinsteino knyga „Albertas Einsteinas, jo gyvenimas ir pasaulėžiūra“, parašyta vokiečių kalba ir išleista Kaune (Reichinstein 1932). Priminsiu: tais pačiais metais šios knygos ribotas tiražas buvo išspausdintas Berlyne; tikėtina, kad naujas režimas Vokietijoje sustabdė jos platinimą. Galbūt dėl šios priežasties knyga, nepatekusi į Vakarų Europos bibliotekas, liko mokslo

visuomenės nepastebėta. Šis faktas – svarus argumentas, kviečiantis tyrinėti minėtą unikalų leidinį. Iš pradžių keli žodžiai apie knygos autorių.

Davidas Reichinsteinas, diplomuotas fizikas ir chemikas, XX a. pirmojo dešimtmečio gale lankė fizikos kolokviumą, kurį Ciuriche vedė Albertas Einsteinas. Tuomet knygos autorius susipažino su įžymiuoju mokslo vyru ir, kaip prisipažįsta, iškart su juo artimai susidraugavo. Prasidėjo intensyvus kūrybinis ir bičiuliškas abipusis jų bendravimas, praturtinęs Reichinsteino intelektą. Tačiau, jų akademinės veiklos keliams išsiskyrus, ryšiai, kaip liudija aprašomi faktai, tarp jų nenutrūko, bent jau iki čia aptariamoms knygos pasirodymo.

Leidinyje aptinkame keturias unikalias iliustracijas: dvi iš jų – XX a. trečiojo dešimtmečio pradžios portretai su parašais bei dedikacijomis knygos autoriui ir fotografija, kurioje matome lentą, Einsteino ranka išrašytą formulėmis ir ženklais (akademinė paskaita 1930 m. birželio 30 d., JAV). Ketvirta iliustracija – tai Einsteino laiško Reichinsteinui faksimilė (1931 m. gegužės 31 d., Oksfordas).

Knyga, išspausdinta Kaune, šiek tiek skiriasi nuo išleistosios Berlyne. Lietuviškame variante aptinkame ypač pagarbią autoriaus dedikaciją didžiajam fizikui; čia jis įvardijamas kaip „įtakingoji laikmečio siela“ (*führenden Geist der Zeit*), įkvėpusi autorių ryžtis rašyti ir atvirai kalbėti. Be to, Kaune išleista knyga vizualiai „lituanizuota“. Keturi iš penkių knygos skyrelių yra dekoruoti to meto lietuvių grafinio meno atributais: puošniomis pradinėmis raidėmis – inicialais ir vinjetėmis.

Reichinsteinas tvirtina, kad jo knyga yra ketvirtoji pasaulyje – jos išleidimo metu – biografinio pobūdžio monografija apie Einsteina. Ir tikrai, kelis dešimtmečius bendraujant tarptautiniuose forumuose su Einsteino veiklos tyrinėtojais ir ieškant duomenų bibliotekose, straipsnio autoriui nepavyko aptikti to, kas verstų suabejoti šiuo Reichinsteino teiginiu. Įvertinus knygos turinį reikia pripažinti, kad ji iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio buvo pati vertingiausia biografija pagal savo užmojo platumą, pateiktų duomenų originalumą ir unikalų rašymo stilių. Šiandien ši knyga – istorinė vertybė, nusipelnanti atidaus biografijų tyrinėtojų dėmesio, nors bibliotekose įvairių leidinių apie Einsteina yra jau susikaupusi gausi virtinė.

Aptariamos knygos apie Einsteina išleidimas prieškarinio Lietuvoje nėra atsitiktinis reiškinys. Jis turi savas, dar iki galo neišaiškintas priežastis bei veiksnius. Kalbėti apie susiklosčiusias sąlygas šiam leidybos įvykiui duoda pagrindą Lietuvos ir Baltijos kraštų mokslo istorikų tyrinėjimai (Крикштопайтис и др. 1979: 7–14), nagrinėjantys mūsų kraštiečių studijas Ciuriche; šių ir papildomų tyrimų duomenys buvo taip pat skelbti, deja, tik Lietuvos mokslo populiarinimo spaudoje (Krikštopaitis 1979: 30–31).

Pratarmė ir penki skyriai sudaro pagrindinius knygos „Albertas Einsteinas, jo gyvenimas ir pasaulėžiūra“ struktūros sandus: 1) Kas gi esąs Einsteinas? Jo jaunystė; 2) Prisiminimai apie 1910–1917 metus; 3) Prisiminimai iki 1920 m.; 4) Einsteino požiūris į socialines problemas; šis skyrius plėtojamas pagal tris temas – Einsteino anketa policijos nuovadai, Einsteinas ir nacionalizmas, Einsteinas ir bolševizmas; 5) Einsteino mokymas (doktrina, teorija).

Pasakojimo pobūdis

Pratarmės tekstas liudija, kad prieš knygos autorių iškilo dramatiška žmogaus pažinimo problema, ypač akivaizdžiai pasireiškus, kai jis mėgino įsiskverbti į konkrečios asmenybės gyvenimą, kai siekė likti tik objektyviu metraštininku žmogaus, su kuriuo teko bičiuliškai bendrauti. Reichinsteinas prisipažįsta, kad jam nepavyko išvengti subjektyvumo, nes neįmanoma nuo savęs paties pasislėpti. Jis nepamiršo didžiojo fiziko pastabos, skirtos jam: kai kuriais atvejais jo mintys tekste yra netiksliai pakartotos. Todėl, gerai įsidėmėjęs šią pastabą, autorius, vengdamas iškraipyti prasmę,

dažnai vartoja citatas – autentiškus žodžius. Jų jis taip pat nekomentuoja, nes, vengdamas primesti savo mintis, teikia galimybių pačiam skaitytojui kurti knygos herojaus įvaizdį. Deja, ne visuomet Reichinšteinui pavyksta išlikti neutraliu pasakotoju, bet jo kalbėjimas sugestyvus. Apie tai verta tarti kelis žodžius.

Knygos autorius, aiškindamas savo rašymo manierą, sako, kad jis kuria asmens portretą taip, kaip darydavo impresionistai. Vaizdžiai tariant, klasikinės manieros tapytojai kuria harmoningą, tarpusavyje susijusių figūrų vaizdą; jie teptuku užpildo erdvę tolydžiomis linijomis ir spalvų deriniais. Impresionistams toks ištisinio proceso metu gimstantis stabilus pasaulis yra nepriimtinas. Autorius, eidamas naujo stiliaus keliu, tarsi tikras impresionizmo adeptas drebia ant savo drobės – rašomo teksto – grynus ir tirštus dažus, nesirūpindamas kanoniniais nudrėbtų tirščių santykiais. Reikia pripažinti: Reichinšteinai pasiekia, bent jau iš dalies, savo tikslą – reikštis impresionistiškai, kaip tuo metu buvo madinga.

Skaitant knygą dėmesį blaško netikėti posūkiai tai filosofijos, tai visuomenės istorijos ar pasaulinės kultūros link. Galima įtarti, kad posūkius lėmė subjektyvi emocijų ir nuotaikų kaita. Į trūkinėjančią pasakojimo mozaiką įterpiami paties Einšteino ir kitų garsių žmonių asmeninio gyvenimo ir mokslinės veiklos epizodai. Jų ryšys ne iškart pastebimas. Tas pradinis neaiškumas šiek tiek erzina. Bet nuostabiausia tai, kad galutinis autoriaus sumanymo rezultatas pamatomas perskaičius visą knygą. Čia ir glūdi autoriaus impresionistinės manieros sėkmė. Užvertus paskutinį lapą, negali knygos padėti į šalį. Ji vis verčia sugrįžti

prie jos – aiškintis, kas ir kodėl epizoduose sakoma, ieškoti sąsajų tarp jų, spėlioti spalvingų išraiškų mįsles. Mirgančioje mozaikoje lėtai ryškėja tolerantiško, taikaus, labai individualaus fizikos revoliucionieriaus ir išminčiaus portretas, atskleidžiantis tai, ką galima pavadinti Einšteino fenomenu. Tokią knygą vertins smalsus ir intelektualiai pasirengęs skaitytojas, gebantis nuspėti tiesą, slypinčią subjektyviomis mintimis nuspalvinto pasakojimo vingiuose. Tenka tik apgailestauti, kad Reichinšteinai knyga prieš septynis dešimtmečius liko Lietuvoje nepastebėta ir nepelnytai veik nežinoma praeities tyrinėtojams.

Originalus knygos autoriaus minčių dėstymo būdas pastebimas, kai jis nukrypsta nuo akademinio stiliaus, reikalaujančio pagrįstumo ir nuoseklumo. Tai puikiai iliustruoja jo samprotavimai apie religiją ir tikėjimą. Ši poleminių epizodą aprašyti paskatino pikti archajinės religijos fanatikų ir ortodoksų išpuoliai po to, kai Einšteinas pasisakė prieš dogmatišką religingumą ir jo davatkišką supratimą. Reichinšteinai nesivėlė į ginčus su fanatikais, nes žino, kad su nenorinčiais išgirsti kito nuomonės polemika yra bergždžia. Todėl knygos autorius pasineria į filosofinę religijos problematiką, atkreipdamas dėmesį į budizmo tiesas. Autorius, jo paties žodžiais, siekia filosofijoje rasti tuos argumentus, kuriais remiantis pats skaitytojas galėtų įsitikinti Einšteino minčių teisingumu, taip karingai fanatikų neigiamu.

Jei kiltų klausimas, kodėl Reichinšteinai knyga verta dėmesio, būtų galima atsakyti taip: pirmiausia todėl, kad knygos autorius ne vieną dešimtmetį draugavo su Einšteinu. Jie buvo bičiuliai nuo studijų Ciuriche laikų.

Kartu laisvalaikį leido, diskutavo, aiškinosi mokslo ir pasaulėžiūros dalykus. Šiame minčių sūkurėje ryškėjo pasaulio pažinimo ir individualaus intelektualinio veiksmo ryšys. Knyga originali ir vertinga, nes pateikia autentiškus faktus, nežinomus vėlesniems Einsteino veiklos tyrinėtojams.

Įsitikinimų ir nuomonių mozaika

Autorius knygoje pristato Albertą Einsteina kaip didį epochos humanistą, pasižymintį nuostabių kuklumu. Jo kalboje niekas neišgirdo išdailintų, rafinuotų frazių, nematė išdidžios žinovo pozos. Balsas, skambantis ramiai, bet įtaigiai, sklido tarsi intensyvaus vidinio pasaulio aidas. Jautrumas, teisingumas ir pakantumas – tai su juo bendravusių asmenų pripažintos savybės. Einsteino smalsumas buvo begalinis: jį nuolatos domino ne tik pagrindinis jo teorinių apmąstymų objektas, bet ir visi civilizacijos ir kultūros dalykai: astronomija, chemija, medicina, psichologija, ekonomika, filosofija, istorija, politika ir kiti. Jį viliojo dailės ir muzikos pasaulis. Pats grieždamas smuiku nugrimzdavo į pasaulio harmonijos valdas, nepasiekiamas žemiškų reikalų triukšmui. Kartą, kai lankėsi Amerikoje, buvo pasiruošta jam dovanoti Stradivarijaus smuiką. Bet Einsteinas atsisakė priimti šią neįkainojamą dovaną pareiškdamas, kad jis esąs nenusipelnęs turėti tokį pasaulio stebuklą. Knygos autorius su ryškiu kartėliu pažymi, kad to meto spauda ir radijas ieškodami sensacijų kalba apie didįjį epochos fiziką visai ne taip, kaip derėtų pagerbiant išmintį.

Einsteinas plačiai dalijosi intelektualiniais turtais su savo aplinkos žmonėmis: pasiūlydavo savo vertingų dalykinių pastabų ple-

pėdamas su bičiuliais ir kolegomis kavinėje arba su jais keliaudamas Šveicarijos kalnų takais; nuolatos aptardavo ne tik akademi- nių disciplinų, bet ir filosofinio pobūdžio dalykus. Tokioje draugijoje, kurioje buvo atmetami visuomenės prietarai, sklandė laisvės ir tolerancijos dvasia, šalinanti formalias ribas tarp asistentų, laborantų, docentų ir profesorių.

Knygos autorius prisipažįsta, jog kartais eidavo pasiklausyti Einsteino paskaitos ar kokios nors jo proginės kalbos. Apibendrinęs, ką išgirdo didžiojo fiziko paskaitose, jis daro išvadą, kad Einsteino filosofiniai samprotavimai yra grindžiami ypač stipria fizikinės realybės pajauta, išplėta puikaus teorinio pasirengimo. Knygos autorius nesėkmingai mėgina kai kurias Einsteino mintis susieti su Freudo nuostatomis. Tačiau jis taikliai pastebi, kad fundamentinių laiko, erdvės, šviesos greičio sąvokų revizija klojo pagrindus tiems teoriniams atradimams, kurie sudrebino klasikinio mokslo pagrindus. Einsteinas buvo į Sokratą panašus žmogus – nuolatos ieškantis, klausiantis, tiriantis ir kryžminiais klausimais save kankinantis tol, kol galop rasdavo jį tenkinantį atsakymą.

Reichinsteinas rašo, kad Ernstas Machas buvo tas išminčius, kurio mintys ir konkrečios užuominos rodė Einsteiniui patikimiausią taką link reliatyvumo principo. Šiandien tai jau pripažinta tiesa. Tačiau ši pastaba ne tik nuneigia paties Einsteino nuopelnų, bet tik patvirtina žinomą tiesą, kad kiekviena idėja, kaip ir kiekviena geniali teorija, nėra atsitiktinis „nušvitimas“. Tai kokybinis šuolis, atsispyrus nuo nuosekliai kaupiamo žinių lobyno.

Dabar, laikinai palikę nuošalėje Reichinsteino knygos tekstą, prisiminkime ke-

lis dalykus, tiesiogiai susijusius su knygos herojumi. Kaip žinoma, Einsteino netenkino Kanto apriorinių sąvokų įvaizdis; jis manė, kad žmogaus žinios apie jį supantį pasaulį remiasi mąstymo būdu įvertintais juslinio potyrio duomenimis. Einsteinas buvo įsitikinęs, kad „apriorizmas“ kyla iš klaidingos Kanto nuomonės, jog Euklido geometrija teikia tikras, nepriklausomas nuo juslinės patirties žinias apie tikrovę. Einsteinas itin vertino Machą kaip talentingą fiziką, tačiau į jo pažinimo koncepciją žvelgė kritiškai. Einsteinas buvo giliai įsitikinęs, kad realus pasaulis egzistuoja nepriklausomai nuo žmogaus proto galių. Didysis fizikas jau studijų Ciuriche metais žavėjosi Macho darbais, skirtais klasikinės mechanikos raidos tyrimams. Dėmesį patraukė drąsus ir argumentuotas Macho teiginys, kad pripažintos mokslo teorijos ir postulatai nėra amžinos, nepajudinamos duotybės, o klasikinė mechanika nėra vienintelis gamtos mokslų pagrindas; visa tai – tik santykiniai konstruktai. Būtent šioje nuostatoje išnyra esminis veiksnys, lėmęs išpūdingą Einsteino reliatyvumo koncepcijos proveržį. O dabar grįžkime prie pagrindinės straipsnio temos.

Knygoje aprašomi neigiami dvejų reliatyvumo teorijų vertinimai ir to meto antisemitinės nuotaikos. Aštrūs pasisakymai prieš siūlomas reliatyvumo teorijų idėjas, kilę iš gilaus nepasitikėjimo naujomis laiko, erdvės bei gravitacijos sąvokų interpretacijomis, paveikė Nobelio premijos komitetą. Nepalankūs vertinimai turėjo įtakos lemiamiems sprendimams. Ir štai 1922 m. Einsteiniui suteikiama vėluojanti Nobelio premija ne už dvi viena kitą papildančias fundamentines reliatyvumo teorijas, kurios

tuomet jau buvo pradėtos teigiamai vertinti. Garsioji premija buvo teikiama už teorinį fotoefekto aiškinimą. Beje, šis nuopelnas, davęs pagrindą drąsiai kalbėti apie šviesos kvanto egzistavimą, taip pat yra fundamentinis pasaulio sandaros pažinimo įvykis, vertas aukščiausio įvertinimo. Išreikšdamas nuoskaudą, Einsteinas pasielgė savaip. Jis metė Nobelio komitetui tylų priekaištą: savo proginę paskaitą skaitė Švedijos karaliaus akivaizdoje ne apie fotoefektą, kaip turėjo daryti laureatas pagal tradiciją, bet apie naująją reliatyvumo sampratą.

Knygos autorius, remdamasis savo ilgamete pažintimi su fizikos išmybe, teigia, kad Einsteino skepticizmas kilo iš jo gilaus liūdesio dėl netikusių ir ydingų žmonių santykių. Aptardamas Einsteino mąstymo ypatybes, knygos autorius gilinasi į senovės išminčių Budos, Konfucijaus, Kristaus, Sokrato intelektualinį palikimą. Čia jis aptinka invariantinių požymių, bendrų didiesiems mąstytojams. Aptardamas Shakespeare'o kūrybą, jis ieško esminio dramaturgo kūrybinio stimulo. Jam atrodo, kad galinga kūrybinė paskata gimsta, kai individas, ištiktas tragiškų įvykių, patiria sukretimus. Kūrybinis aktas tarsi vėl sugražina tikrovei pasaulio ir žmogaus prigimtyje glūdinčią harmoniją, išikūnijančią mokslo ar meno kūrinį.

Kalbėdamas apie Einsteino dalyvavimą sionistiniame judėjime (1920), pasakojimo autorius pažymi, kad šio fiziko žingsnio nereiktų vertinti kaip pritarimo pasaulinio sionizmo programai. Tikėtina, kad tai buvo tik trumpo susižavėjimo epizodas, panašus į jo laikiną pritarimą abstrakčioms socialistinėms ir komunistinėms idėjoms. Minimi idėjiniai posūkiai – tai neapykantos

pasaulio diktatoriams ir išviešpatavusiai socialinei neteisybei išraiška. Einšteinas visuomet buvo pacifistas ir išsilaisvinimo iš priespaudos šalininkas. Jo požiūrio tuo klausimu turinys išryškėja paskelbtame laiške Romainui Rollandui (Reichinstein 1932: 87) ir kituose Reichinsteino pasakojimo epizoduose.

Nuopelnai, pripažinimas, kritika

Pasakodamas apie Einšteino apsilankymus įvairių kraštų universitetuose, autorius pažymi, kad jis nežino kito mokslininko, kuris būtų taip gausiai visur kviečiamas ir didžiai pagerbtas. Kai tapo Nobelio laureatu, jam teko plačiai bendrauti su žymiausiais mokslo ir politikos veikėjais. Pasakotojas atkreipia dėmesį į tai, kad Berlynas sutiko Einšteiną šaltu abejingumu. Tačiau Jungtinės Amerikos Valstijos, priešingai – ypač dėmesingai ir draugiškai. Čia galingų firmų agentai, kaip ir žurnalistai, jį visur persekiojo, siūlydami didelius honorarus už jo vardą reklamose. Bet mokslo įžymybės papirkti nepavyko. Primenama, kad Einšteino knyga „Apie specialią ir bendrąją reliatyvumo teoriją“ (*Ueber die spezielle und die allgemeine Relativitätstheorie*, 1916) sulaukė ypatingo susidomėjimo: per ketverius metus (dar iki Nobelio premijos) buvo išleista vokiečių kalba dešimtį kartų, neskaitant įvairių vertimų į kitas kalbas. Ši mažos apimties knyga buvo parašyta kiek įmanoma suprantamiau, nes Einšteinas siekė kalbėti skaitytojui taip, kad nebūtų peržengta sudėtingo dalyko, nusakomo neįprastomis sąvokomis, korektiškumo riba. Jis suvokė, kad skaitytojui, subrendusiam klasikinio mokslo sistemoje, nebus lengva

priimti naują, kardinaliai pakitusią pasaulio sandaros sampratą. Jis aiškina savo idėjas ir teorinį interpretacijos konstrukta, susiedamas Gausso keturmatės erdvės įvaizdžius su klasikos adeptams netikėta Riemanno geometrija. Tai buvo knyga, kurios misija – švelninti keliamą naujos epochinės sampratos šuolio įtampą.

Tuo metu, kai teorinė reliatyvumo samprata sklinda vis plačiau, kai pasirodo dideli jo ir kitų mokslininkų knygų apie šią klasikinei fizikai mestą iššūkį tiražai, Einšteinas susidomi iškilių asmenybių – dailininkų, poetų, filosofų, gamtotyrininkų veikla. Gilinasi į jų kūrybines biografijas, jas idėmiai nagrinėja. Pagaliau artėja prie išvados: kūrybinis polėkio išgyvenimas yra analogiškas gilaus religinio potyrio efektui. Nenumaldomas smalsumas, kaip ir pamišimas dėl idėjos, nėra išorinių veiksnių padarinys. Dievo įvaizdis Einšteino sąmonėje tapatinasi su aukščiausia proto būseną, proto, išikūnijančio neapbrėptą pasaulio kūriniuose. Tik žmogaus „mąstymo modusas“, kaustomas galimybių ribotumo, blaškosi pažinimo kelyje. Galbūt čia išgirstame prislopintą Spinozos išminties aidą?

„Kosminis tikėjimas“

Aptariamos knygos autorius, nagrinėdamas skelbtus Einšteino tekstus (ir tai, ką buvo išgirdęs pokalbių metu), stengiasi nuspėti jam rūpimus klausimus. Pirmiausia jam knieti sužinoti, kas slypi Einšteino vartojamoje sąvokoje „kosminis tikėjimas“ (*kosmische Religiosität*). Paieška prasideda nuo Kanto ir Spinozos sampratų apie Dievą, moralę, pažinimą, tikėjimą ir religingumą apskritai. Nagrinėdamas Einšteino straipsnį „Religija ir mokslas“ (1930) išsiaiškina, kad „kos-

minis tikėjimas (religingumas)“ čia reiškia ypatingą ir gilų emocinį ir dvasinį išgyvenimą. Tokią būseną patiria didieji kūrėjai, genialūs asmenys ir pranašai, suvokdami tą dramatiškumą, kuris atsiveria regint žmogaus siekių beprasmybę, ieškant takų jo paties kūriniių ir gamtos sandaros tobulumo paslapties link. Einsteino nuostata panaši į Spinozos, bet naujosios fizikos kūrėjas savo mintis išreiškia kitaip – jis reikalauja, kad mokslas ir menas tarnautų dieviškos kūrybos misijai. Būtent didieji kūrėjai ir pranašai, nešantys kūrybinę ugnį, privalo skleisti universalų, viską aprėpiantį „kosminį tikėjimą“. Pasak Einsteino, toks gilus „kosminis“ religingumo pojūtis veikia kaip galingas ir taurus mokslinės veiklos impulsas.

Knygos autorius, nerdamas į samprotavimus (dažnai spekuliatyvius) apie Einsteino intelektines savybes, praplečia jam rūpimos sąvokos turinį. Galop ji skamba maždaug taip: fanatiškas atsidavimas ir ištikimybė pasirinktam tikslui ir yra tai, kas slypi Einsteino sąvokoje „kosminis tikėjimas“. Tikru mokslininku gali tapti tik tas asmuo, kuris yra giliai tikintis arba kitaip tariant – atsidavęs idėjai. Šia ypatybe retai kas yra apdovanotas.

Aptaręs minėtus klausimus, Reichinsteinas daro sau pačiam netikėtą išvadą: Einsteino pasaulėžiūroje, jo mąstyme apie būti sunku atrasti tas ypatybes, kurios plauktų iš žydams būdingų religinių įsitikinimų. Nustebęs savo išvados netikėtumu ir suabejojęs jos tikrumu, jis pats, kaip žydų bendruomenės atstovas, kreipiasi į Einsteina, su prašymu paaiškinti. Šis sako: jeigu jam reikėtų atsakyti į analogišką kanceliarinės anketos klausimą, jis formaliai parašytų, kad priklauso žydų religijos atstovams,

nes tai jo gimtosios lemties duotybė. Bet Reichinsteinas nerimsta – jis teikia kitą klausimą, kurio esmė tokia: kaip turėtų rašyti didis filosofas, jei jis būtų gimęs ne žydų, bet krikščionių šeimoje? Atsakymas nuskambėjo išmintingai: didis filosofas tokio rango kaip Kantas neturėtų priklausyti jokiai religijai.

Ideologiniai gundymai

Turint galvoje, kad garsiajam fizikui dėl savo kilmės dažnai teko patirti neteisybės apraiškų, matyt, jo epizodiškas dalyvavimas sionistiniame judėjime ir anketinis pareiškimas apie priklausomybę tradicinei tėvų religijai ir kitos visuomeninio gyvenimo išraiškos formos liudija, kad jo nacionalistinio pobūdžio laikysena turėjo tik „gynybinę“ prasmę. Jis pats nesitapatino su tuo, kas plaukė iš šeimos tradicijos ir iš socialiai nulemtos asmeninės laikysenos.

Einsteinas, lankydamasis sovietinėje Rusijoje (1920), pastebėjo ten jam patrauklių dalykų. Mat bolševikai daug ir abstrakčiai kalbėjo apie humaniškai skambančias idėjas. Būtent tai darė įspūdį jam ir tiems, kurie konkrečiai nepatyrė sovietinės realybės. Kai Einsteina pasiekė žinia apie ten pasmerktus sušaudyti 48 mokslininkus, jis pasirašė protesto raštą. Tuoj pat keli sovietų mokslo autoritetai primygtinai pareikalavo, kad pasaulinio masto fizikas atšauktų savo parašą. Deja, nepriklausomos elgsenos ir aukštos moralės garsenybė, neatlaikiusi bolševikinio spaudimo, pakluso Maskvos valiai – panaikino savo parašą. Tokį abejotinos vertės žingsnį griežtai pasmerkė rusų emigrantai ir, deja, tik negausus mokslininkų būrelis. Įtikinamų pasiteisinimo variantų taip ir nesurado nei pats „kaltininkas“, nei

jo bičiuliai. Apibendrinamas šiuos įvykius ir nuomones, Reichinsteinas knygos skaitytojams perduoda Einsteino žodžius, skambančius tarsi pasiteisinimas: „Diktatūra įbruka antsnuki, o šis – bukumą; mokslas gali tarpti tik laisvo žodžio aplinkoje“ (Reichinstein 1932: 170). Keistai skamba frazė, pasakyta asmens, gyvenančio laisvo žodžio aplinkoje, bet pasielgusio pagal diktatūros nurodymą. Draša, parodyta moksle, subliūško akistatoje su tironija.

Apibendrinamosios pastabos

Aptariamo leidinio autorius, baigdamas savo pasakojimą, mėgina knygos skaitytojus supažindinti su Einsteino darbais, laužančiais klasikinę gamtos mokslų paradigmą. Kalbėdamas apie tai, jis kaunasi su reliatyvumo koncepcijos oponentais. Daug pylos tenka atkakliam kritikui Hansui Drieschui, pareiškusiam, kad reliatyvistinė erdvės ir laiko interpretacija yra kilusi iš žmogaus instrumentinių galimybių ribotumo. Knygos autorius, polemizuodamas su kritiku, išradingai remiasi Aristotelium, Kantu, Machu. Šių dienų fizikui skaityti apie čia aprašomus Einsteino nuopelnus mokslui kažin ar būtų įdomu, nes knygos autoriaus išsilavinimas buvo grįstas klasikinių gamtos mokslų pagrindais ir nuostatomis, dar populiariomis to meto akademinėse institucijose. Tai ryškėja iš vartojamų sąvokų ir teiginių. Tačiau baigiamoji knygos dalis yra įdomi į tekstą žvelgiant kitu kampu: skaitytojas čia, kaip ir visame leidinyje, suras daug intriguojančių epizodų, paryškinančių ir praplečiančių mūsų žinojimą apie Einsteina kaip asmenį, apie jo gyvenamojo meto vyraujančias nuomones, pažiūras bei įvykius.

Baigiant pokalbį, išprovokuotą aptartos knygos, verta prisiminti, kad tuo metu (1926–1931), kai ją rašė Reichinsteinas, pasirodė garsių Didžiojoje Britanijoje pagerbtų astrofizikų Arthuro Edingtono ir Jameso Jeanso populiariai parašytos ir labai paplitusios knygos apie naujausius fizikos atradimus ir jų poveikį pasaulėžiūros pokyčiams. Edingtonas, pirmasis mokslininkas, patvirtinęs Einsteino gravitacijos teoriją, buvo įsitikinęs, kad žmogus gali atrasti tik tai, kas jau glūdi jo sąmonėje. Kitas subjektyvusis idealistas Jeansas skelbė žinomą mintį, kad Universumas – neaprepiama Visata – tai Dievo surašytas matematinis tekstas. Šios knygos turėjo įtakos ir Reichinsteinui – tai ryšku jo tekste. Dvieju mokslu vyrų – Edingtono ir Jeanso – knygų poveikis buvo išties įtaigus: jomis susižavėjęs Argentinos išeivis Mario Bunge ryžosi studijuoti fiziką; vėliau jis tapo garsiu Kanados profesoriumi, pasižymėjusiu mokslu filosofijos baruose. Beje, neseniai pasirodė turininga Bunge's knyga, papildanti spalvingą Einsteino laikais susiformavusią pasaulio sandaros interpretacijų panoramą (Bunge 2006).

Apibendrinus tai, kas pasakyta apie knygą, ir tai, kas nebuvo paminėta dėl ribotos straipsnio apimties, galima pripažinti, kad leidinio autoriui Davidui Reichinsteinui pavyko nupiešti išraiškingą praėjusios epochos garsenybės portretą ir naujomis spalvomis paryškinti jo bruožus. Manau, minint 130-ąsias Alberto Einsteino gimimo metines buvo verta sugrįžti prie nepastebėto žinių apie šią iškilią XX amžiaus asmenybę šaltinio.

LITERATŪRA

Bunge, M. 2006. *Chasing Reality: Strife over Realism*. Toronto: University of Toronto Press.

Крикштопайтис, И.; Страдынь, Я.; Мюрсепп, П., Бйглане, Х. 1979. «Альберт Эйнштейн и Прибалтика», in *Вопросы истории науки и техники Прибалтики: тезисы докладов XII Прибалт. кон-*

ференции по истории науки и техники. Вильнюс: Институт истории АН Лит. ССР.

Krikštopaitis, J.A. 1979. „Einšteino kūryba ir Pabaltijys“, *Mokslas ir gyvenimas* 9: 30–31.

Reichinstein, D. 1932. *Albert Einstein, sein Lebensbild und seine Weltanschauung*. Kaunas: Verlag S. Glatt in Kaunas.

THE EINSTEIN PHENOMENON: WHAT DOES THE NEW EVIDENCE SAY

Juozas Algimantas Krikštopaitis

S u m m a r y

The article presents and analyses a forgotten and perhaps unnoticed book about Einstein, written by David Reichinstein, his contemporary and colleague of studies in Zurich. The book was published in Berlin and Kaunas in 1932. Because of the limited edition and the prevailing political situation, the book became a rarity, eluding the field of view of historians. The book about this great epochal physicist is valuable because it was written by a person who befriended him for several decades. The author reveals a great deal of unique material about Einstein's worldview,

convictions, philosophical deliberations, about his personal character, the political situation, and a merciless critique by leading figures in science. In the article, authentic facts are presented by a direct participant of the events and investigated with an intent to illuminate the intellectual features of Einstein's activities and the nature of his behaviour while encountering the issues of nationalism and its doctrine. The article is dedicated to commemorate the 130th anniversary of Einstein's birth.

Keywords: Einstein, philosophy, history, nationalism, science, worldview.

Įteikta 2009 03 16